

Eski Anadolu'da Leopar-Aslan, Boğa-Geyik Bağlamında Tanrıçanın Zoomorf Tasvirleri (MÖ 2. Binyılın Sonuna Kadar)*

Evin ÖZGÜL**
Yusuf KILIÇ***

ÖZ

Çeşitli hayvanları tasvir etme geleneği Paleolitik Çağ'da başlayıp çağlar boyunca devam etmiştir. Kültürel sürekliliğe işaret eden bu durum çerçevesinde birçok toplumda ya hayvanlar kutsal kabul edilmiş ya da bazı yerlerde onlara tapınılmıştır. Tapınılan hayvanlar arasında özellikle leopar, aslan, boğa ve geyik tanrıçanın zoomorf tasvirleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrıçalarla ilişkili olarak betimlenen bu hayvanlar, dinsel ve mitolojik özellikleri ile dikkat çekmektedir. Neolitik Çağ'da genellikle benekli postu ile betimlenen leopar benekleri muhtemelen doğumla ilgili bir konuya işaret etmektedir. Nitekim Boğazköy'de bulunmuş metinlerden leoparın, Tanrıça Teteşhapi ve Güneş Tanrıçası ile yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'da genellikle koruyuculuğu simgeleyen ve sık sık tasvir edilen aslan ise Catalhöyük'ten leopar benzeriyle başlayarak tanrıçayla özdeşleşen en güçlü hayvandır. Kedigillerin tanrıça ve kadın ile ilişkilendirilmesi süreklilik arz etmektedir. Öyle ki bu süreklilik siyah kedili cadı geleneğiyle günümüze kadar gelmiştir. Üreme, çoğalmayı sembolize eden boğa ve büyöl bir amacı olduğu düşünülen geyik de Paleolitik Çağ'dan itibaren kutsal bir varlık olarak düşünülmektedir. Ayrıca Paleolitik Çağ mağaralarında ana tema olarak işlenen boynuzlu hayvan kompozisyonlarının sık sık resmedilmesi, bundan sonraki çağlarda -Neolitik, Kalkolitik, Tunç Çağı ve devamında- tarih sahnesine yerleşen bir köklü inanışın habercisidir. Dolayısıyla boğa/inek ve geyiğin mağara duvarlarında başlayan sanatsal serüveni yüzyıllar boyunca devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanrıça, Leopar, Aslan, Boğa, Geyik, Tasvir.

Zoomorphic Representations of the Goddess in the Context of Leopard-Lion, Bull-Deer in Ancient Anatolia (Until the End of the 2nd Millennium BCE)

ABSTRACT

The tradition of depicting animals dates back to the Paleolithic era and has persisted through the ages. As part of this cultural continuity, in many societies, either animals were considered sacred or, in some places, worshipped as a sign of a cultural reverence for them. Among the animals worshipped, the leopard, the lion, the bull, and the deer are the most common zoomorphic representations of the goddess. These animals depicted alongside goddesses draw attention to their religious and mythological characteristics. In the Neolithic Age, the spotted fur often attributed to leopards likely signifies a theme related to birth, possibly symbolizing aspects of childbirth. The texts uncovered in Boğazköy imply that the goddesses Teteşhapi and the Sun Goddess were closely associated with leopards. The bull, symbolizing reproduction and fertility, and the deer, believed to have a magical purpose, have been considered sacred beings since the Paleolithic Age. Moreover, the frequent depiction of compositions featuring horned animals as the main theme in Paleolithic cave art heralds the presence of a deep-rooted belief system that continued into subsequent Ages such as the Neolithic, Chalcolithic, Bronze Age, and beyond. Thus, the artistic journey that began with the depiction of the bull/cow and deer on cave walls has continued for centuries.

Keywords: Goddess, Leopard, Lion, Bull, Deer, Depiction, Representation.

* Bu makale, Prof. Dr. Yusuf Kılıç danışmanlığında tamamlanan Eski Anadolu Toplumlarında Tanrıça Tasvirleri (MÖ 2. Binyılın Sonuna Kadar) başlıklı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir./This article is based on the dissertation entitled Goddess Depictions in Ancient Anatolian Societies (Until the End of the 2nd Millennium BC), completed under the supervision of Prof. Dr. Yusuf Kılıç.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Dr./Ph.D., evinozgul@hotmail.com

*** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi/Pamukkale University, ykilig@pau.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 15.12.2023-23.04.2024

Citation/Atf: Özgül, E., Kılıç, Y. (2024). Eski Anadolu'da leopar-aslan, boğa-geyik bağlamında tanrıçanın zoomorf tasvirleri (mö 2. binyılın sonuna kadar). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53, 170-185. <https://doi.org/10.52642/susbed.1405560>

1. Giriş

Anadolu verimli toprakları, hayvan ve bitki çeşitliliği, akarsu yatakları, doğal limanları, maden yatakları, ticaret yolları ile çağlar boyunca insanları kendine çekmiş ve onları bu zenginliklerinden faydalanmaya teşvik etmiştir. Tarih öncesinden itibaren yurt edinilen ve uygarlıklar tarihinde önemli bir rol oynayan Anadolu, Doğu ve Batı toplumları arasında bir “kültür köprüsü” görevini sürdürmüştür. Bu sebeple tarihsel ve kültürel birikime sahip olan Anadolu zengin arkeolojik veriler sunmaktadır.

Tarih öncesi çağlarda, özellikle Akdeniz merkezli Eski Dünya’da kadın, cinsel çekiciliği ile doğum yaparak kendi neslini yaratmanın yanı sıra besleyen, büyüten ve verimli olmasıyla, tek ve en büyük güç olarak tanrılaştırılmıştır. Bu çağlarda kadının doğurganlığı ve üretimin sembolü olarak kutsandığı arkeolojik verilerden, sanat eserlerinden anlaşılmaktadır. Bu arkeolojik veriler arasında mağara duvar resimleri, tanrıça heykelleri, idoller, kabartmalar özel bir yere sahiptir. Bugüne kadar ele geçen bu arkeolojik bulgular bütün Eski Dünya’da ortak bir din kavramının kadın bedeni üzerinden yaratılmış olduğunu düşündürmektedir (Aydın, 2006, s. 13, 14). Söz konusu olan bu buluntular, kadın yaşamı ile bağlantılı olan tüm özellikleri sanat bünyesinde sembolleştirip hikâyelerini anlatmaktadır (Kolankaya, 2014, s. 196, 197). Böylece insanların, hayvanların ve doğanın en büyük yaratıcı gücü ve koruyucusu olan Ana Tanrıça kültü hem dine hem de özellikle sanata damgasını vurmuştur (Belli, 2001, s. 5).

Paleolitik Çağ’ın taşınabilir aletleri üzerindeki şekiller avcı toplumların ilk sanatı olarak kabul edilmektedir. Tasvirleri yapılmış konular arasında bitkisel motiflere rastlanmaması, çeşitli hayvan figürlerinin daha çok yer alması dikkat çekmektedir (Mülayim, 2015, s. 139). Nehirler, gökyüzü, bitkiler ve bunun gibi daha birçok unsur olmasına rağmen bu tür konular insanın estetik yaratma alanında fazla yer tutmamıştır. Çünkü bu unsurlar avcının hayatında temel bir rol oynamamaktadır. Avcı toplumların görsel ve ruhsal dünyasının odağında özellikle güçlü ve çevik av hayvanları vardır (Mülayim, 2015, s. 147). Örneğin mağara duvarlarındaki hayvan resimleri sadeleştirilmiş soyut simgeleri değil daha çok somut ve belli hayvanların gerçek portrelerini yansıtmaktadır. Bu resimler hayvan modellerinin dikkatle ve incelikle gözlemlendiklerini göstermektedir. Bu kadar dikkatle incelenen ve resimleri gerçekçi yapılan modeller, muhtemelen ölü hayvanlardır (Childe, 2009, s. 54).

Sanat o çağlarda sihir olarak değerlendirilmektedir. Sanat, Paleolitik Çağ toplumlarının gözünde öylesine önemlidir ki sanatçı-sihirbazların bütün zamanlarını ve güçlerini daha verimli sayılan ayınlar üzerinde yoğunlaştırmak için avlanma görevinden muaf tutulmuş olduklarını düşünmek olasıdır. Nitekim ustaca yapılmış bu resimler eğitilmiş ve uzmanlaşmış bir sanatçının yapıtı gibi görünmektedirler. Mağara duvarlarına bir hikâye anlatır gibi yapılmış resimler hayranlıkla izlenmektedir. Bunlar estetik kaygılardan uzak, sihir amacı ile yapılmış olsalar da sanatçıların estetik bir doyuma ulaşmalarından alıkoymamıştır (Childe, 2009, s. 54, 55). Daha sonraki çağlarda da duvarlara büyüsel veya koruyucu işlevlere uygun doğa resimleri, boğa başları, leoparlar, insan kabartmaları yapılmıştır. Ölülerin gömüldüğü odalar, geometrik motifler, doğal ve simgesel resimler, av sahneleri, ölü gömme kültürleriyle ilgili sahneler, Ana Tanrıça ve çeşitli hayvan kabartmalarıyla süslenmiştir. Artık sanat ve ritüel evlerin içine kadar girmiştir. Nitekim evler, günlük yaşamın, ölüm ve ritüelin iç içe olduğu yerlerdir. Böylece ilk sanat eserleri sayılabilecek bu dinsel-sembolik duvar resimleri ve kabartmalar, günlük yaşamla dinsel yaşamın bir bütün olduğunu göstermektedir (Tuna, 2000, s. 54). Anadolu’da mağara resimlerinin devamlılığına ilişkin olarak Neolitik Çağ ile birlikte evlerin duvarları da resimlerle bezenmiştir.

2. Zoomorfizm

Zoomorf terimi, hayvan biçimli tanrılar deyimi karşılığında kullanılmaktadır. Birçok toplumda hayvanlar ya kutsal kabul edilmiş ya da bazı yerlerde onlara tanrı olarak tapınılmıştır. Özellikle Eski Mısır’da hayvan tapınımı yüzyıllar boyunca sürmüştür. Tarihsel süreçte hayvan tapınımı, hayvan-tanrılardan hayvan başlı tanrılara, onlardan da tanrıların arkadaşı hayvanlara geçmiştir. Zamanla hayvan-tanrı insan-tanrı’ya dönüşmüş (Hançerlioğlu, 2000, s. 186) ve önceleri hayvanları tanrı kabul eden insanlar kendilerini tanrı olarak ilan etmişlerdir. Bu aşamalarda, insan düşüncesinin oluşturduğu mitolojik zenginliğin en önemli ögesini “hayvanlar” oluşturmaktadır (Armutak, 2002, s. 411).

Avcı-toplayıcı insanlar yiyecek ve giysi gibi ihtiyaçları doğrultusunda yabani hayvanlara dayalı bir yaşam sürdürmüş, aynı zamanda onları inançlarına dahil etmişlerdir. Böylece “animizm” (canlandırmacılık) olarak

bilinen inanç sistemi ortaya çıkmıştır. Bu inanç sistemi; insan ve insan olmayan - hayvanların yanı sıra dağlar, nehirler gibi olguların da içerisinde bulunduğu— bütün varlıkların bir ruha sahip olduğu ve bunların hem fiziksel hem doğüstü dünyalarda yaşadıkları düşüncesi ile tanımlanmaktadır. Anadolu'da yaşayan erken dönem avcı-toplayıcılarının, çevrelerindeki hayvanları karmaşık bir büyüdü dünyaya dahil eden benzer inançlara sahip oldukları düşünülmektedir. Bu büyüdü dünya, her biri kendine ait biyolojik özelliklerle karakterize edilmiş ve ritüel uygulamalar ile birlikte çok çeşitli karakterlerle donatılmıştır. Nitekim insan ile hayvan arasındaki ilişki ve hayvanların dahil edildiği uygulamaların önemi, özellikle Göbekli Tepe, Karahan Tepe gibi Erken Neolitik Çağ yerleşmelerinde bulunan görsel anlatımlar ile çarpıcı bir biçimde sunulmaktadır (Arbückle, 2020).

Bu çağlarda yaşayanların ne kadar ilkel olursa olsun, dinsiz ve büyüsüz bir halk olmadığı düşünülmektedir. Zira güvenilir ve detaylı gözlemler sonucunda ilkel topluluklarda, birbirinden net olarak ayırt edilebilen iki alan bulunmuştur. Bunlar manevi alan ve maddi alan; bir başka ifadeyle, büyü ve din alanı ile bilim alanıdır. Bir yanda, yerliler için kutsal olan ve derin bir saygıyla yerine getirilen örf ve âdetler vardır. Bunlar yasaklarla ve davranışlara ilişkin kesin hükümlerle kurallaştırılmıştır. Böyle örf ve âdetler her zaman doğüstü güçlerle, özellikle büyü gücüyle; ya da kötü ruh, hayalet, ölümlerin ruhu ve tanrı tasarımlarıyla ilişkilendirilmiştir. Öte yandan doğa olayları dikkatlice gözlenmeden, akli bir düşünme yeteneği olmadan, ne kadar ilkel olursa olsun hiçbir sanat ya da beceri bulunup gerçekleşemez, avda, balıkçılıkta, tarımda ya da yiyecek toplamada hiçbir planlı biçim uygulanamazdı (Malinowski, 1990, s. 7).

Anadolu'da Prehistorik Çağ'dan itibaren hayvanlar önceleri tanrılarla özdeşleştirilmiş ya da bazı tanrılara önderlik ve eşlik etmişlerdir. Hayvan, aynı zamanda doğa güçlerini betimleyen birer sembole dönüşmüştür. Hayvanlardaki farklı özellikler (güç, kuvvet, hızlı koşmak, yırtıcılık, pençeler, uçabilme ve yüzebilme yeteneği, uzun yaşama vb.) tanrılara, tanrıçalara, krallara, komutanlara atfedilmiş böylece bu tür semboller oluşmaya başlamıştır. Doğal olarak hayvanın kendisi bir sembol olmasının ötesinde, kendinde var olan nitelikler, o hayvan formu ya da uzvuyla da sembolleştirilmiştir. Bazı hayvanlar iyilik, güç, barış, egemenlik ve bereket sembolü olurken, bazıları da kötülük, uğursuzluk, savaş, yıkım ve ölüm gibi unsurların sembolü olmuşlardır. Genel olarak Anadolu'da boynuzlu hayvanlar uğur, güç ve bereket gibi iyilik unsuru; yılan ve akrep gibi sürüngen hayvanlar ise kötülük unsurlarının sembolü olarak nitelendirilmişlerdir. Bu sembollerde büyü ve dini inanışlar ile hayvanların faydası, üretimsel katkısı ve verimlilikleri de etken olmuştur. Sözelimi koyun, koç, at gibi hayvanlar, ilk çağlardan bu yana et, süt, derisi ve önemli binek hayvanı olması yönleriyle yararlı hayvanlar olarak düşünülmüşlerdir. Bu sebeple iyiliğin sembolü olmuşlardır (Alp K. Ö., 2009, s. 51). Buna karşın insan yaşamında birçok yönden etkili olan hayvanların, dini alandaki ağırlıkları gelişen uygarlık karşısında gerileyerek azalmış ve insan-hayvan birlikteliği soyut bir evreden, güçlü ekonomik ve sosyal temelleri olan, insanın denetimi altındaki somut bir evreye doğru geçiş yapmıştır (Armutak, 2002, s. 425).

Hayvan sembolleri, tasvirleri birçok toplumun yaşamında önemli yer tutmaktadır. Çeşitli tanrı ve tanrıçalarla ilişkili olarak betimlenen hayvanlar, dinsel ve mitolojik özellikleri ile dikkat çekmektedir. Özellikle Hititlerin manevi dünyasında "tanrı-insan-hayvan" ilişkileri kadar, tanrı ve tanrıçaları sembolize eden hayvanların da rolü vardır. Hitit bayram törenlerinde tanrı ve tanrıçalara belirli hayvanların etleri kurban edilmiştir. Böylece tanrı ve tanrıçaların saygınlığını kazanmışlardır (Akdoğan, 1990, s. 60). Anadolu'da tanrı ve tanrıçalara sanatta, edebiyatta sık sık çeşitli hayvanlar eşlik etmiştir. Bazı durumlarda, bir tanrı sınıfı (örneğin Fırtına Tanrısı, Savaş Tanrısı) belirli bir hayvanla yakın bir ilişki içerisindedir ve hayvanlar dini ikonografinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Özellikle Hititler için hayvan-tanrı birlikteliklerinin iki temel anlamı vardır. Bazı durumlarda hayvan, tanrının özünün bir parçasıyken, diğerlerinde tanrının dünyevi etki alanının bir niteliği olarak hizmet etmektedir. Bu durumda hayvanlar, Hitit dini yaşamının çekirdeğini oluşturmaktadır (Collins, 2002, s. 313, 314).

2.1. Leopar-Aslan

Leopar, Anadolu'da çok sık kullanılan sembolik öğelerden biridir. Genellikle benekli postu ile betimlenen leopar, büyük ihtimalle doğurganlık büyüünü yansıtmaktadır. Leopar tasvirleri, özellikle

Çatalhöyük¹ oda kabartmaları (Res. 1) ve Hacılar'da² (Res. 2) bulunmuş heykelciklerden bilinmektedir. Çatalhöyük'te çok sık resmedilen bir hayvan olmasına rağmen kazılarda kemiklerine henüz rastlanmamıştır. Bu sebeple leoparın av hayvanı niteliğinden çok mitolojik anlamları olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Çatalhöyük kabartmalarında, leoparın benekleri noktalama yöntemiyle özellikle vurgulanmış, aynı tür hayvanlardan ayırmaya özen gösterilmiştir. Bu kompozisyon ilk çağlardan başlayarak son dönemlere kadar yaygın bir şekilde devam etmiştir. Başları ve boynuzlarıyla temsil edilen hayvanlara karşın leopar bir bütün olarak resmedilmiştir. Buradaki amaç sembolik anlamının beneklerinde olduğunu göstermektir. Doğumun kutsandığı böyle bir ortamda, leopar benekleri muhtemelen doğumla ilgili bir konuya işaret etmektedir. Nitekim gerek Çatalhöyük'teki kabartmalarda gerek Hacılar'da ele geçen heykelciklerde leoparlar sık sık tanrıçayla birlikte, tanrıçanın bir parçası ya da çocuğu gibi tasvir edilmişlerdir. Bazen tanrıça leoparlardan yapılmış bir koltukta doğum yaparken betimlenmiştir (Ateş, 2012, s. 127-129) (Res. 3).

Prehistorik Çağ insanının modern yorumu kadını hep bitkilerle, erkeği ise hayvanlar dünyasıyla özdeşleştirmiştir. Paleolitik Çağ'da genellikle hayvanlarla ve hayvan kılığında tasvir edilen erkeklere alışılmıştır. Ancak Neolitik Çağ ile farklı bir manzara karşımıza çıkmaktadır. Şişman kadınlarla birlikte vahşi kedigiller tasvir edilmiştir. Bu tasvir geleneği artık ezberleri bozmuştur. Genellikle iki yanında kedigillerden vahşi hayvanlarla tasvir edilen kadın heykelcikleri doğaya ve vahşi yaşama egemen olduğu düşünülen Ana Tanrıça ile özdeşleştirilir (Gezgin, 2021, s. 88). Bu heykelciklerle insanların normal etkinliklerinin ötesindeki konularla betimlenmiş olması, olağan hayatta karşılaşılmayacak bir sahnenin tasvir edilmesi oldukça şaşırtıcıdır. Bazı kadınlar bebeğini kucaklayan bir anne pozunda, kedigillerden hayvanları bağrılarına basmaktadırlar (Roller, 2013, s. 58). Bu tür sahneler tanrıçanın hayvanlar üzerindeki hâkimiyetini düşündürdüğü gibi koruyucusu olduğunu da düşündürmektedir. Dolayısıyla leopar ve kadın arasında güçle alakalı bir ilişki olduğu açıktır. Zira aslan ve leopar Neolitik Çağ'dan itibaren Göbekli Tepe ve Çatalhöyük gibi yerleşmelerde Anadolu coğrafyasının bir parçası olarak ikonografide yerini almıştır (Arbückle, 2020). Leopar, Anadolu'daki Ana Tanrıça'nın bir sıfatı olarak kabul edilmiştir (Aydın, 2005, s. 148).

Resim 1. İki Leoparın Tasvir Edildiği Kabartma, Çatalhöyük (Mellaart, 1988, s. 92)

¹ Tarih öncesi çağlara ait en büyük yerleşim merkezlerinden biri olan Çatalhöyük, Konya ilinin 52 km güneydoğusunda, Çumra ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Yerleşme, doğu höyüğünde Neolitik Çağ, batı höyüğünde Kalkolitik Çağ kültürlerinin yoğunluk gösterdiği yan yana iki höyükten oluşmaktadır. 1961-1965 yılları arasında İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün desteği ile J. Mellaart tarafından kazılmıştır. 1965 yılından sonra ara verilen kazılar, 1993'te Ian Hodder başkanlığında tekrar başlamıştır. [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=629&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=629&html=ages_detail_t.html&layout=web). 2018 yılında I. Hodder'in emekli olmasıyla kazı başkanlığına 2020 yılında Ali Umut Türkcan getirilmiştir. Kazı Konya Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmektedir.

² Burdur ilinin 27 km güneybatısında, Hacılar Köyü'nün sınırları içinde yer almaktadır. 1957-60 yılları arasında J. Mellaart başkanlığında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazısı yapılmıştır.

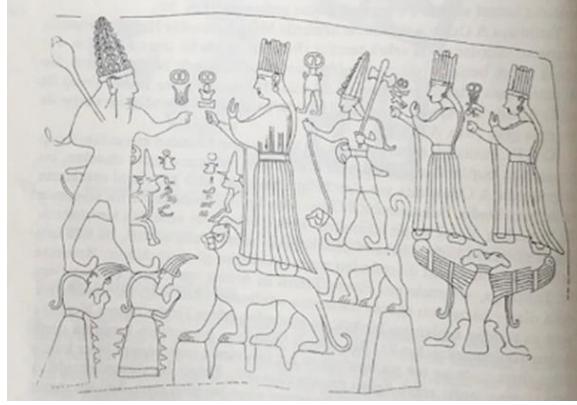
Resim 2. Leoparlı Tanrıça Heykelciği ve Çizimi, Hacılar
(Kulaçoğlu, 1992, s. 55) (Duru, 2016, s. 144)

Resim 3. Tanrıça Heykelciği, Çatalhöyük (Kulaçoğlu, 1992, s. 40)

Diğer taraftan Boğazköy'de bulunmuş metinlerden leoparın Hatti tanrıları İnara, Tanrıça Teteşhapi ve Güneş Tanrıçası ile yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Anadolu tasvir sanatında leopar ile ilişkili tanrılar arasında; Tanrıça Hepat ve oğlu Şarruma gelmektedir. Yazılıkaya³ ana galerisinde Tanrıça Hepat ve oğlu Şarruma leoparlar üzerinde ayakta dururken tasvir edilmişlerdir (Ünal, 1984, s. 604, 605; Oral, 2021, s. 641) (Res. 4). Hitit panteonu, başında ilk çiftin yer aldığı büyük bir aile olarak algılanmıştır. Bu ilk çift, Hitit ülkesinin koruyucuları olan Fırtına Tanrısı ve bir Ulu Tanrıça'dır. Fırtına Tanrısı daha çok Hurri dilindeki ismiyle, Teşup, eşinin adı Hepat olarak geçmektedir. Fırtına Tanrısı'nın kutsal hayvanı boğa ve Hepat için ise aslan (veya panter) tarih öncesinden beri var olan bir sürekliliği doğrulamaktadır (Eliade, 2003, s. 177).

³ Çorum ilinin, Boğazköy (Hattuşa) ilçesinin 2 km kuzeydoğusunda doğal kayalar arasında yer alan Hitit açık hava tapınağıdır. Yazılıkaya, A ve B olarak isimlendirilen kült odalarından oluşmaktadır. Hattuşa'daki diğer tapınak yapılarından farklı olarak, bu kült odalarının üstü açık, 12 m yüksekliğinde kayalıklarla çevrili bir açık hava tapınağıdır. Bu odalarda MÖ 13. yüzyılda tapınılan Hitit panteonunda yer alan çok sayıda tanrı ve tanrıçanın kayaya yontularak tasvir edildiği kabartmalar bulunmaktadır (Seeher, 2006, s. 137).

Resim 4. Yazılıkaya A Odası'nda Karşılıklı Tasvir Edilmiş Fırtına Tanrısı Teşup (solda) ve Hapat (sağda). Tanrıçanın Arkasında Oğlu Şarruma (Schachner, 2019, s. 82)

Görüldüğü üzere kadın ile vahşi kediler arasındaki ilişkiler çok eskilere dayanmaktadır. Bu kedigillerden *aslanın*⁴ tasvir izleri arkeolojik olarak izlendiğinde Anadolu'da karşımıza çıkacak ilk yer Göbekli Tepe'dir. Henüz köylerin kurulmadığı bu evrede, taşlar üzerine aslanlar tasvir edilmiştir (Gezgin, 2021, s. 118). Göbekli Tepe'de tek kadın tasvirine rastlanmıştır. Bu kadın tasviri en önemli iki aslanlı dikilitaşın arasındaki taştan bir bankta, açıkça görünür şekilde sergilenmiştir. Çıplak kadın tasviri bu taş platformda herkesin görebileceği, inceleyebileceği, hatta üzerinde sırayla oturabileceği şekilde yer almıştır. Dolayısıyla aslanlı dikilitaşların yer aldığı bir yapıda kadın tasvirinin yer alması da oldukça dikkat çekmektedir (Luckert, 2016, s. 142).

Anadolu'da genellikle koruyuculuğu, gücü simgeleyen ve sık sık tasvir edilen aslan Çatalhöyük'ten leopar benzeriyle başlayarak tanrıçayla özdeşleşen en güçlü yabarıdır. Geç Hitit Beylikleri'nde Tanrıça Kubaba tasviri taht ayaklarında pençe biçimiyle soyutlaşarak aslında Çatalhöyük geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca başkent Hattuşa'nın kapıları güçlü ve korkutucu özellikleri ön planda olan iki aslan arasından kente açılmaktadır. Bu çift aslanlar, kapı koruyucu ya da kent koruyucu işleviyle Tanrıça Kubaba'yı simgelemektedir (Işık, 1999, s. 12). Karkamış'ın şehir tanrıçası Kubaba en sevdiği hayvan olan çömelmiş bir aslanın üzerine oturtulmuş, kentin alay girişinde kabartma olarak yer almıştır. Malatya'da ise bir boğanın üzerine oturtulmuştur (Collins, 2002, s. 331).

Diğer taraftan aslan, panter, kaplan ve leopar gibi kedigillerin tanrıça ile ilişkilendirilmesi süreklilik arz etmektedir. Öyle ki bu süreklilik siyah kedili cadı geleneğiyle de günümüze kadar gelmiştir (Campbell, 2020, s. 68). Daha doğrusu Prehistorik Çağ mağaralarının duvarlarında şişman kadın-büyük kedi ilişkisini gösteren tasvirler görülmemektedir. Ancak bu tür buluntular Neolitik Çağ'da ortaya çıkmaya başlamıştır. Kadın ve kedigillerin, özel bir mitosu, topluma taşıdığı bir anlamı olduğu yadsınamaz. İlişkisi kesin olmamakla birlikte Kybele, eski çağlardan gelen şişman kadın ve onun vahşi hayvanları mitosunun ya da inancının dile dökülüp yazılı hale gelmiş şeklidir. Şişman kadın ya da Kybele olarak isimlendirilmiş kadın doğanın vahşi güçlerinin kontrolünü üstlenmiştir. Bu gücü kontrol etme yeteneği olarak öne çıkarılmıştır. Paleolitik Çağ'da olmayan ama Neolitik Çağ'dan itibaren neredeyse günümüze kadar etkisini sürdürmüştür (Gezgin, 2021, s. 126). Ayrıca İngiltere Krallığı'nın "Lyonesse" (Dişi Aslan) adına kurulduğu şekilde söylenceler de vardır. Efsanevi Kral Arthur Dönemi kraliçelerinden birinin adı Lyonos'dur. Fakat aslan Britanya Adası'nın doğal hayvanlarından biri değildir. Aslan simgesi ve olgusunu İngiltere'ye Romalıların götürmüş olduğu, Romalıların da aslan simgesini, Tanrıça Kybel'e ile beraber Anadolu'daki uygarlıklardan almış oldukları düşünülmektedir. Tüm hayvanların hâkimesi (Potnia Theron) de olan Kybele, doğa üstü var olan sonsuz egemenliğinin bir simgesi olarak aslanlarını yanından ayırmamaktadır (Armutak, 2002, s. 421).

⁴ Anadolu'da aslan ile ilgili değerlendirmeler için bkz. (Ertem, 1965, s. 151-157).

2.2. Boğa-Geyik

Üreme, çoğalmayı sembolize eden *boğa* ve büyüsel bir amacı olduğu düşünülen *geyik*⁵ Paleolitik Çağ'dan itibaren kutsal bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Paleolitik Çağ mağaralarında ana tema olarak işlenen boynuzlu hayvan kompozisyonlarının sık sık resmedilmesi, bundan sonraki çağlarda -Neolitik, Kalkolitik, Tunç Çağı ve devamında- tarih sahnesine yerleşen bir köklü inanışın habercisidir. Dolayısıyla boğa/inek ve geyik kültü bu çağlarda başlamış ve mağara duvarlarında başlayan sanatsal serüveni yüzyıllar boyunca devam etmiştir (Ateş, 2012, s. 75).

Anadolu kültürlerinde özellikle boğanın önemli bir rolü vardır ve bu rol iyi bilinmektedir. Prehistorik Çağ insanları için birer av hayvanı ve henüz evcilleştirilmemiş olan boğa mağara duvarlarına etkileyici biçimde resmedilmiştir. Neolitik Çağ kültüründe özellikle boğa başı çok kullanılan bir semboldür. M. Gimbutas, boğa başını şekli itibarıyla kadın rahmine benzetmiş ve tanrıyla değil, kadınlı ilişkili olduğunu öne sürmüştür, boğa başını bereketle ilişkilendirmiştir. Neolitik Çağ kültür yorumcuları ise boğanın eril kutsallığıyla ilgili olduğunu ileri sürmüşlerdir (Gezgin, 2021, s. 54, 55). Ancak Çatalhöyük'te boğanın cinsiyeti bütün olarak gösterilmemiştir. Burada hayvanın cinsiyeti değil, daha çok başında oluşan sembolik öge vurgulanmıştır. Bu görüntü bir kadın rahmini temsil etmektedir. Eskiçağ insanların sembolik düşüncesinde doğumun gerçekleştiği organ ile benzer görünüme sahip bazı hayvanların kutsal sayıldıkları görülmektedir. Böylece bu çağ insanlarında bazı hayvanlarla aralarında gizli ve önemli bir bağ olduğunu düşünmek olasıdır. Muhtemelen bu hayvanlar doğum anının yardımcıları olarak totemleştirilmişlerdir. Ayrıca boğa başı ile birlikte gösterilen tanrıça genellikle kanı simgeleyen kırmızı zemin üzerinde gösterilmiştir. Böylece kadın-tanrıça-boğa "doğum" temasıyla ilişkili sembolizmin bir bütünü oluşturmaktadır (Ateş, 2012, s. 123-126) (Res. 5). Çatalhöyük'teki odalarda bir kadının boğa doğurmuş gibi yerleştirilmesi buradaki kültle alakalı olmalıdır.

Çatalhöyük'ün erken evrelerinden itibaren başta boğa olmak üzere yabani hayvanların öldürülmesi, ziyafet eşliğinde yenilmesi ve bu hayvanlara ait baş ve diğer bazı vücut parçalarının evlerin içinde belli alanlara yerleştirilmesine dayalı bir ritüel sisteminin var olduğunu göstermektedir (Kutlu, 2018, s. 15). Bu yerleşim yerinde bazı kafataslarının ve boğa başlarının alt tabakalardan üst tabakalara taşındıkları, yeni nesillere birer "rölik" gibi aktarıldıkları arkeolojik kanıtlarla bilinmektedir (Kutlu, 2018, s. 17).

Resim 5. Boğayı Doğuran Kadın Kabartmasının Bulunduğu Yapının Rekonstrüksiyonu, Çatalhöyük
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Catal_Hüyük_sanctuary.JPG (22.04.2020)

Anadolu'da MÖ 3. binyılda da zoomorf din anlayışı devam etmektedir. Anadolu dini inanışı içerisinde önemli bir yeri olan boğa, bu dönemde de çeşitli eserler üzerine tanrının kutsal hayvanı olarak tasvir edilmiştir (Alp S. , 2003, s. 7). Örneğin Alacahöyük kral mezarlarında bulunan hayvan heykelcikleri şeklindeki âlemlerde genellikle boğa ve geyik figürleri görülmektedir. Güneş kurslarının⁶ ortasında ya da

⁵ Anadolu'da boğa ve geyik ile ilgili değerlendirmeler için bkz. (Ertem, 1965, s. 40-61, 130-134).

⁶ Kurslar (sancaklar, standartlar) geyik ve boğalar dahil olmak üzere hayvanlarla süslenmiş parçalarıdır. Bu tür eserler kendi döneminin dinsel törenlerinde ve tören alaylarında kullanılmıştır (Alp S. , 2003, s. 4). Bunlar ustalıkla yapılmış ilginç örnekleridir. Standartların belirli tanrıların sembolleri olduğuna inanılmaktadır. Hattuşa'da kutlanan Hitit KILAM festivalinde, değerli metallere yapılmış "tanrıların hayvanları"nın bir tören alayında taşınması bu görüşü destekler niteliktedir. Standartlar hem Hatti dini geleneğine ait tanrıların sembolleri hem de kült nesneleri olarak daha sonraki Hitit metinlerinde anlatılan kült asalarının

âlemlerde boğa, geyik, aslan gibi hayvan heykelciklerinin tanrı ve tanrıçaların sembolleri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Alacahöyük güneş kurslarındaki hayvanların hayvan şekilli tanrıları ve güneş kursunun tamamının ise bir “kâinatı” temsil ettiği varsayılmaktadır. Örneğin çift boğa boynuzu üstünde, bir hayvan heykelciğinin etrafını çevreleyen çelenkten çıkan ışınlar, bütünüyle bir güneşi anımsatmaktadır. Böylece bu tür âlemlerin kâinatı canlandırdıkları düşünülmektedir (Res. 6, 7). Işınsız çelenk biçimli âlemler ise gökyüzü yuvarlağını canlandırmaktadır. Bu kâinat kuşağının ortasında yer alan hayvan heykelciklerinden her biri de tanrıları simgelemektedir (Akurgal, 2005, s. 23) (Res. 8).

Resim 6. Törensel Âlem (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu, s. 72)

Resim 7. Kâinatı Simgeleyen Törensel Âlem (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu, s. 73)

Resim 8. Çok Başlı Kültepe İdollerine Benzer Törensel Âlem (Akurgal, 2005, s. 24)

süsleridir. Belirli standartlar tarafından temsil edilen tanrıları belirlemek için girişimlerde bulunulmuş, güneş kursu genellikle Güneş Tanrısı, boğa Fırtına Tanrısı, geyik Koruyucu Tanrı olarak kabul edilmiştir (Popko, 1995, s. 45, 46).

Hititlerde ise boğa boynuzu tanrıların ve Tanrıça İstar'ın tanrısallık alameti olarak gösterilmiştir. Ayrıca ölen ve öte dünyada da hükümlürlüğün devam ettiğinin alamet-i farikası olarak ölmüş hanedan üyeleri için kullanılmıştır (Himmetoğlu, 2021, s. 353). Ayrıca Geç Hitit Beylikleri kenti olan Karkamış'ta Kubaba kabartmalarında tanrıçanın boynuzlu tasvirleri görülmektedir. MÖ 850-750 yılları arasına tarihlendirilen ortostatlardan⁷ biri üzerinde tanrıça boynuzlu diğesinde ise boynuzsuz olarak tasvir edilmiştir. Boynuzlu tasvirde tanrıça sağ elinde bereketin simgesi olan nar tutarken diğeri elinde yuvarlak bir obje tutmaktadır. Dolayısıyla boynuzun bereket ve kudretin temsili olmaya devam ettiğii anlaşılmaktadır (Himmetoğlu, 2021, s. 355).

Sonuç olarak avcı-toplayıcı ve tarım toplumlarının hayatlarında önemli bir yeri olan boğa, eski çağ toplumları için dinsel bir anlam ifade etmiş ve tanrısallık sembolü olarak kullanılmıştır. Boğanın hangi dönemden itibaren sembolleştiği tam olarak bilinmese de Paleolitik Çağ'dan itibaren bu tür boynuzlu hayvan figürleri tasvir edilmiştir. Tunç Çağ'ında özellikle Hititlerde ve daha sonraki MÖ 1. binyılda boğa, Fırtına Tanrısı Teşup, Luvi Bölgesi'nde ise Tarhunt'un simgelerinden biri olmuştur. Eski Yunan-Roma'da boğa, Zeus ve Jupiter'in en önemli sembolleri arasında yerini almış ve boğa kurbanı, tanrılara sunulan en zengin hediyeler arasında gösterilmiştir (Kılıç & Turgut, 2016, s. 775-777). Anadolu'da MÖ 13. yüzyılda geyik ve boğa aynı anda tapınım görmüştür. Boğa ve geyik tapınımı özellikle Alacahöyük kral mezarlarında bulunan bir çok kült nesnesi ile kanıtlanmaktadır. Bu kült nesnelereinden biri, iki tarafında çıkıntılı boynuzlar olan ve üzerinde yay şeklinde burgulu bir kemer bulunan âlemden oluşmaktadır. Burgulu kemerin altına ve sahnenin merkezine bir geyik ve iki yanına daha küçük iki hayvan yerleştirilmiştir (Res. 9). Küçük hayvanların boynuzlarından boğa oldukları anlaşılmaktadır. İri boyutları ve gösterişli boynuzlarıyla dikkat çeken geyik bu kompozisyonda özel bir rol oynamaktadır (Przeworski, 1940, s. 72, 73).

Resim 9. Geyik ve Boğa Figürlü Törenselle Âlem, Alacahöyük (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu, s. 71)

Böylece Anadolu'da, boğa kültü geyik kültü ile birlikte Hititlerden önceki dönemlerin kültürlerinde büyük bir kutsallıkla yaşatılmıştır. Anadolu bulutların ve fırtınaların ülkesidir. Bu nedenle Hititlerin karakteristik tanrısı olarak boğa Fırtına Tanrısı ile ilişkilendirilmiş ve temsil edilmiştir. Çivi yazılı kaynaklar, bu tanrının kültünün birçok kentle ilişkili olduğunu belgelerken, bazı yerel anıtlar onun çeşitli tiplerini göstermektedir. Fırtına Tanrısı simgesel biçimde dağların tepelerinde boğaların çektiği bir arabayı dizginlerken tasvir edilmiştir (Savaş, 2002, s. 97, 98).

Eski Yakın Doğu arkeolojik kanıtlarında ender bulunan *geyik*, Tunç ve Demir Çağı Anadolu uygarlıklarında özel bir yere sahiptir. Anadolu'da yaygın bir hayvan olan geyik figürü Neolitik Çağ'a kadar uzanmakta ve bir av tanrısı kültüne işaret etmektedir. Yüzyıllar boyunca geyik tanrısının karakteri, işlevleri

⁷ Antik mimaride bir tapınaktaki cellanın kaplama duvarı olarak duvar tabanına dikey konan büyük taş levhalara denilmektedir. Kuzey Suriye, Asur ve Hitit mimarisinde duvarların alt sırasına konulmuştur. Mezar duvarlarını inşa etmekte kullanılmıştır (Er, 2017, s. 285).

devam ettirilmiş ve daha karmaşık hâle gelmiştir. Çatalhöyük duvar resimlerinde bazıları avlanmayla bazıları da özellikle geyiklerle süslenmiş iki tür sahne işlenmiştir. Bunlar ritüelleştirilmiş av sahneleri ve kutsal danslardır. Bu durum geyiğin aynı anda iki kült işlevi ile ilgili olduğunu düşündürmektedir (Sellier, 2018, s. 46, 47). Soğuk iklim koşullarına uyum sağlayabilen, neslini tüketmemek için büyük göçler gerçekleştiren, cazip bir av hayvanı olması sebebiyle de geyik efsaneleri günümüze kadar süregelmiştir. Nitekim birçok toplumun yaşamında geyik önemli ve kutsal bir varlık olarak yer tutmaktadır. Bazen önemli bir hayvan olan atın bile geyiğin gerisinde kaldığı görülmektedir. Efsanelerde genellikle başrolde olan geyik, insanlara yol göstermekte ve kahramanlara öncülük etmektedir (Mülayim, 2015, s. 152, 153).

Çatalhöyük duvarlarına çizilmiş geyik resimleri ile Anadolu topraklarında yaşayan kültürler ve dinsel gelenekler MÖ 7. binyıl mirası olarak sürdürülmüştür. Edwin L. Brown'ın aktarımıyla; Emmanuel Laroche geyik olgusunu şöyle ifade etmektedir: Alacahöyük'te ortaya çıkarılan tunçtan yapılmış geyik bulguları Hitit çivi yazılı belgeleriyle birleştirildiğinde, oynadıkları rol boğayla aynı olan geyiklerin Anadolu'da ne kadar sevildiğini göstermektedir. O, önceleri kendisi, sonraları tanrılar biçiminde, hayvansal ve bitkisel doğanın gücünü simgelemektedir. Ancak tanrının işlevi ve kimliği hâlâ belirsizdir. Ancak bunlardan özel bir tanrı grubu, Hitit başkentindeki teologlar tarafından çivi yazısıyla "KAL" logogramıyla ifade edilmektedir. Bu tanrılar vahşi yaşamın koruyucuları, ormanın tanrılarıdır. Hitit belgelerinde çivi yazılı "KAL" logogramıyla gösterilen 120 farklı isimli Koruyucu Tanrı'ya rastlanmıştır. Bu işaret mitoloji ve kült metinlerinde Tanrıça İnara'yı göstermektedir (Taşkın, 2019, s. 285, 286). Özellikle güneş kurslarının ortasında yer alan boğa, geyik ve aslan gibi hayvan figürleri hayvan biçimli tanrıların sembolleridir. Boğa, panteonun en büyük tanrısı olan Fırtına Tanrısı'nı, geyik ise Ana Tanrıça'yı temsil etmektedir (Akurgal, 2005, s. 32-37; Beydiz, 2016, s. 110). Hitit sanatı ve dininde boğa, aslan ve panterin üzerindeki tanrıların yanı sıra geyikler üzerinde de tanrılar görülmektedir (Przeworski, 1940, s. 71). Anadolu'da Fırtına Tanrısı'nı temsil eden boğa ve savaş tanrısını temsil eden aslanın yanı sıra geyik koruyucu tanrıyı sembolize etmektedir. Geyik tanrısı Tuwat-/Ruwa(n)t (Hititçe) ve Kurunta-tiya/Ruwada (Luvice) olarak adlandırılmıştır. Niteliklerinden geyik tanrısının büyük ve küçük av hayvanlarının koruyucusu olduğu anlaşılmaktadır. Geyik tanrısı avcılarını destekler, vahşi dünyayı korur ve tehlikeli hayvanları dünyadan uzaklaştırır (Sellier, 2018, s. 48, 49).

Alacahöyük ve Horoztepe'deki önemli mezar hediyeleri arasında çarpıcı geyik eserleri bulunmuştur. Bu eserlerden biri dört kollu bir kaideye yerleştirilmiş bir geyik heykelciğidir. Ağız gümüş veya elektronla kaplı, gövde de aynı metalden kakma daireler görülmektedir (Res. 10). Daire kadının, sonsuzluğun ve yaşam-ölüm döngüsünün simgesidir. Dolayısıyla kadın, dairesel bezemelerle geyik üzerinde gösterilmiş ve simgeleştirilmiştir. MÖ 3. binyılın ortalarından MS 3. yüzyıla kadar Anadolu'da boğa kültürünün yanı sıra geyik kültürü de varlığını sürdürmüştür. Boğa ve geyik kültürleri, halk arasında korunmuş ve tarih öncesi canlılığı sayesinde Roma Çağı'na kadar devam etmiştir. Hitit öncesinden itibaren belirli dönemlerde Anadolu uygarlığı ve dini üzerinde etkisini sürdürmüştür (Przeworski, 1940, s. 74, 75). Hatti tanrıçası Teteşhapi'nin en başta geyik kültürü olmak üzere yaban hayvanlarıyla olan yakın ilişkisi Alacahöyük kral mezarları buluntularında açıkça görülebilmektedir. Teteşhapi'ye hayvanların hâkimesi de denilmektedir (Ünal, 2016, s. 273). Özellikle Alacahöyük'te bulunmuş olan geyik standartları, Anadolu'da uzun süredir devam eden bir geyik kültürü algısının olduğunu açıkça göstermektedir. Anadolu'da alageyik sayı olarak fazlaydı ve Hint-Avrupa diyetinin ana maddesini oluşturuyordu. Ekonomik olarak önem arz eden geyik, onu bu gruplar arasında en mükemmel vahşi av hayvan yapmıştır (Collins, 2002, s. 311).

Resim 10. Geyik Figürlü Törensel Älem, Alacahöyük (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu, s. 66)

Anadolu'da bulunan Tunç Çağı'na ait eserlerdeki hayvan sembolizminin etkisi bugün Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmektedir. Alacahöyük'te bulunan, bir erkek alageyik ile her iki yanında duran iki boğanın yer aldığı "güneş kursu"na (hatalı bir şekilde Hitit güneş kursu olarak isimlendirilen) ait anıtsal bir rekonstrüksiyon, Ankara Sıhhiye Meydanı'nda yer almaktadır (Res. 11). Ayrıca Alacahöyük güneş kursu, Ankara Üniversitesi'nin, bir Türk markası olan Eti'nin ve Çorum Belediyesi'nin logosu olarak kullanılmaktadır. Zaman içerisindeki bu değişikliklere rağmen bu hayvanlar her çağda, her toplumda zengin ve önemli sembolik anlatımın kaynakları olmuşlardır (Alp S. , 2003, s. 2-7; Arbückle, 2020).

Resim 11. Ankara Sıhhiye Meydanı'nı Süsleyen Anıt
Hatti Monument - Hitit Güneş Kursu Anıtı - Wikipedi (wikipedia.org) (18.01.2023)

Hititlerin mirasçıları olan Geç Hitit Beylikleri, geyik ile ilgili ikonografik geleneklerin bazıları sürdürülmüştür. Özellikle geyik, aslan ve boğa tasvirleri bu dönemde de önemlidir (Collins, 2002, s. 331). Arslantepe/Malatya, Karkamış veya Sam'al/Zincirli Höyük'teki avlanan veya yürüyen geyikleri temsil eden ortostatlar, Geç Hitit ikonografisinde geyik temasının canlılığının güzel örnekleridir. İmparatorluğun çöküşüne rağmen Anadolu'da bu kültürel ve ikonografik süreklilik devam etmiştir. MS 3. yüzyılda, Karkamış'a yakın Doliche (Dülük) Bölgesi'nde Jupiter Dolichenus ve geyik üzerine oturmuş eşi Juno Regina (Kraliçe Junon=Hera) etrafında yerel bir kültürün varlığı bilinmektedir. Bu Suriye-Roma karma kültürü,

konumu kadar ikonografisiyle de neredeyse 1500 yıl önce yaşamış Hitit dünyasını anımsatmaktadır. Romalılar, Anadolu geyik tanrısını tanrıları ile kaynaştırıp Doğu-Batı aktarımlarında önemli bir rol oynamışlardır (Sellier, 2018, s. 52, 53). Ayrıca Yunan mitolojisinde Zeus ile Leto'nun kızı, Apollon'un kız kardeşi ay ve av Tanrıçası Artemis'in (Roma'da Diana) hayvanı da dişi bir geyiktir. Altın boynuzlu, tunç toynaklı bu geyik, yandan çıkan bir oktan daha hızlı olma kabiliyetine sahiptir (Can, 1994, s. 66, 169). Öte yandan geyik boynuzlarının düşüp, yeniden çıkması onu yaratılış ve yenilenmenin, döngüsellik simgesi yapmıştır. Anadolu'da kapı üstlerine, oda duvarlarına geyik boynuzu, daha sonraları ise geyikli duvar halısı asma geleneği yakın yıllara kadar devam etmiştir (Emiroğlu & Aydın, 2003, s. 337, 338). Ayrıca azizlerle ilgili Hıristiyan mitleri de geyiğe bağlılığı göstermektedir. Nitekim umut ve hediyeler dağıtan Noel Baba'nın kızığını çekme rolünü kutsal olan geyikler üstlenmiştir. Günümüzde de Anadolu'da geyik avlamanın avlayana uğursuzluk getireceği inancı vardır ve dolayısıyla geyik hâlâ kutsal sayılmaktadır.

3. Sonuç

Bazen hayranlık bazen de korku uyandıran hayvanlar, Anadolu'da Prehistorik Çağ'dan itibaren tanrılarla özdeşleştirilmiş ya da bazı tanrılara önderlik ve eşlik etmişlerdir. Doğa güçlerini betimleyen, birer sembole dönüşmüş bazı hayvanlar inançlara dahil edilmişlerdir. Hayvanlardaki farklı özellikler tanrılara, tanrıçalara, krallara, komutanlara atfedilmiştir. Bazı hayvanlar iyilik, güç, barış, egemenlik ve bereket sembolü olurken, bazıları da kötülük, uğursuzluk, savaş, yıkım ve ölüm gibi unsurların sembolü olmuşlardır. Genel olarak Anadolu'da boynuzlu hayvanlar uğur, güç ve bereket gibi iyilik unsuru; yılan ve akrep gibi sürüngenler ise kötülük unsurlarının sembolü olarak nitelendirilmişlerdir.

Anadolu'da çeşitli tanrı ve tanrıçalarla ilişkili olarak betimlenen hayvanlar, dinsel ve mitolojik özellikleri ile dikkat çekmektedir. Tanrı ve tanrıçalara sanatta, edebiyatta sık sık çeşitli hayvanlar eşlik etmektedir. Hayvan ve insan tasvirleriyle dolu Anadolu'da özellikle hayvan betimlemeleri sembolik öneme sahiptir. Anadolu'da çok sık kullanılan ve ikonografinin sembolik öğelerinden biri olan leopar, genellikle benekli postu ile betimlenmiştir. Noktalama yöntemiyle leoparın benekleri özellikle vurgulanmıştır. Bu benekler muhtemelen doğumla ilgili bir konuya işaret etmektedir. Nitekim Çatalhöyük'te, Hacılar'da leopar sık sık tanrıçayla birlikte, tanrıçanın bir parçası ya da çocuğu gibi tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde bebeğini kucaklayan bir anne pozunda, kedigillerden hayvanları bağırlarına basmaktadırlar. Bu tür sahneler tanrıçanın hayvanlar üzerindeki hâkimiyetini ve koruyucusu olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla leopar ve kadın arasında güçle alakalı bir ilişki olduğu açıktır. İki yanında leopar ya da aslanla tasvir edilen kadın heykelticikleri doğaya ve vahşi yaşama egemen Ana Tanrıça ile özdeşleşmektedir.

Kadın ile vahşi kediler arasındaki ilişkiler çok eskilere dayanmaktadır. Bu kedigillerden aslan Anadolu'da ilk olarak Göbekli Tepe'de karşımıza çıkmaktadır. Burada tek kadın tasviri aslanlı dikilitaşların arasındaki taştan bir bankta açıkça sergilenmiştir. Bu taş platform herkesin görebileceği, inceleyebileceği, hatta üzerinde sırayla oturabileceği şekilde yer almaktadır. Aslan Anadolu'da genellikle koruyuculuğu, gücü simgeleyen ve pek çok kez tasvir edilmiştir. Çatalhöyük'ten leopar benzeriyle başlayarak tanrıçayla özdeşleşen en güçlü yabaniydir. Geç Hitit Beylikleri'nde Tanrıça Kubaba tasvirinin taht ayaklarında pençe biçimiyle soyut olarak yerini almıştır. Nitekim Çatalhöyük geleneğinin devamı niteliğindedir. Dolayısıyla aslan, panter, kaplan ve leopar gibi kedigillerin tanrıça ile ilişkilendirilmesi süreklilik göstermektedir. Öyle ki bu süreklilik siyah kedili cadı geleneğiyle modern dünyaya kadar gelmiştir. Kadın ve kedigillerin özel bir mitosu, topluma taşıdığı bir anlamı olduğu yadsınmaz.

Bunların yanı sıra üreme, çoğalmayı sembolize eden boğa ve büyöl bir amacı olduğu düşünülen geyik de Paleolitik Çağ'dan itibaren kutsal birer varlıktır. Boğa/inek, geyik kültü Paleolitik Çağ'da ve sonraki çağlarda tarih sahnesine yerleşmiş, mağara duvarlarında başlayan sanatsal serüveni yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Özellikle boğa başı Neolitik Çağ kültüründe çok kullanılan bir boldür. Şekli itibarıyla kadın rahmine benzetilen boğa başı bereketle ilişkilendirilmiştir. Nitekim Çatalhöyük'te boğanın cinsiyeti bütün olarak gösterilmemiş, hayvanın cinsiyeti değil, daha çok başında oluşan sembolik öge vurgulanmıştır. Böylece eski çağ insanların sembolik düşüncesinde doğumun gerçekleştiği organ ile benzer görünüme sahip hayvanların kutsal sayıldıkları görülmektedir. Ayrıca boğa başı ile birlikte gösterilen tanrıça genellikle kanı simgeleyen kırmızı zemin üzerinde gösterilmiştir. Dolayısıyla kadın-tanrıça-boğa "doğum" temasıyla ilişkili sembolizmin bir bütünü oluşturulmaktadır. Hititlerde ise boğa boynuzu tanrıların ve Tanrıça

İhtar'ın tanrısallık alameti olarak gösterilmiştir. Ayrıca Geç Hitit Beylikleri kenti Karkamış'ta, Kubaba kabartmalarında tanrıçanın boynuzlu tasvirleri görülmektedir. Sonuç olarak avcı-toplayıcı ve tarım toplumlarının hayatlarında önemli bir yeri olan boğa, eskiçağ toplumları için dinsel bir anlam ifade etmiş ve tanrısallık, kutsallık sembolü olarak kullanılmıştır.

Anadolu'da yaygın bir hayvan olan geyik figürü Neolitik Çağ'a kadar uzanmakta ve bir av tanrısı kültürüne işaret etmektedir. Tunç ve Demir Çağı Anadolu uygarlıklarında da geyik özel bir yere sahiptir. Özellikle Alacahöyük geyik heykelciğinin gövdesindeki metal kakma daireler görülmektedir. Daire, kadının, sonsuzluğun ve yaşam-ölüm döngüsünün simgesidir. Dolayısıyla kadın, dairesel bezemelerle geyik üzerinde gösterilmiş ve simgeleştirilmiştir. Birçok toplumun yaşamında önemli ve kutsal bir varlık olan geyik, bazen önemli bir hayvan olan atı bile geride bırakmıştır. Efsanelerde genellikle başrolde olan geyik, insanlara yol göstermekte ve kahramanlara öncülük etmektedir. Geyik efsaneleri günümüze kadar süregelmiştir.

Hititlerin mirasçıları olan Geç Hitit Beylikleri de bu ikonografik gelenekleri sürdürmüşlerdir. Geyik, aslan ve boğa tasvirleri bu dönemde de önemlidir. İmparatorluğun çöküşüne rağmen Anadolu'da bu kültürel süreklilik devam etmiştir. Öyle ki Romalılar, Anadolu geyik tanrısını tanrıları ile kaynaştırıp Doğu-Batı aktarımlarında önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca Yunan mitolojisinde Zeus ile Leto'nun kızı, Apollon'un kız kardeşi ay ve av Tanrıçası Artemis'in (Roma'da Diana) hayvanı da dişi bir geyiktir. Altın boynuzlu, tunç toynaklı bu geyik, yaydan çıkan bir oktan daha hızlı olma kabiliyetine sahiptir. Boğa ve geyik kültleri, halk arasında korunmuş ve tarih öncesi canlılığı sayesinde Roma Çağı'na kadar devam etmiştir.

Öte yandan geyik boynuzlarının düşüp, yeniden çıkması onu yaratılış ve yenilenmenin, döngüsellik simgesi yapmıştır. Masumiyetin simgesi de olan geyik kutsal özelliğini hâlâ korumaktadır. Geyiğin kutsallığı nedeniyle geyik boynuzunun kimi evlerde uğur için duvara asıldığı bilinmektedir. Anadolu'da kapı üstlerine, oda duvarlarına geyik boynuzu, daha sonraları ise geyikli duvar halısı asma geleneği yakın zamana kadar devam etmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde geyik avlamanın uğursuzluk getireceğine inanılır. Ayrıca azizlerle ilgili Hıristiyan mitleri de geyiğe bağlılığı ortaya koymaktadır. Nitekim umut ve hediyeler dağıtan Noel Baba'nın kızığını çekme rolünü kutsal olan geyikler üstlenmiştir.

4. Extended Abstract

In many societies, animals have been considered sacred or worshipped as deities in certain places. Animals, sometimes inspiring admiration and at other times instilling fear, have been identified with gods/goddesses in Anatolia since the Prehistoric Age, assuming leadership roles and accompanying them. Various attributes of animals, such as strength, agility, predatory nature etc., have been attributed to gods/goddesses. In Anatolia, various animals, including the leopard, lion, bull, and deer, have frequently been portrayed with religious and mythological attributes, closely linked to numerous gods and goddesses.

One of the most commonly used symbolic elements in Anatolia is the *leopard*. Often depicted with its spotted fur, the leopard likely reflects themes related to fertility magic. In the reliefs of Çatalhöyük, the spots of the leopard are particularly emphasized through a stippling technique. The purpose of this is to highlight the symbolic meaning of its spots. In such an environment where birth is revered, the leopard spots likely symbolize a theme related to childbirth. In the reliefs of Çatalhöyük and the figurines found in Hacilar, leopards are depicted as part of or as offspring of the goddess. Therefore, it is evident that there is a power-related relationship between the leopard and the woman. Indeed, the female figurines depicted with wild animals, particularly felids, on both sides are identified with the Mother Goddess, who is believed to dominate nature and the wild way of life.

Women have been associated with wild cats since ancient times. In Anatolia, beginning with a leopard-like depiction at Çatalhöyük, the lion is identified with the goddess and is the most powerful of these felines, symbolizing strength. Archaeological evidence demonstrates that lion depictions date back to Göbekli Tepe, the earliest site found in Anatolia. A unique depiction of a woman at Göbekli Tepe is prominently displayed on a stone bench between the two most significant pillars with lions.

Felines, such as lions and leopards, are associated with the goddess and continue to exist. This continuity has persisted to the present day through traditions such as the black cat-witch connection. The noteworthy importance of women and felids in society cannot be disregarded.

The *bull*, a symbol of reproduction and fertility, and the *deer*, believed to have a magical purpose, have been depicted as sacred beings since the Paleolithic Age, symbolizing the process of procreation. The frequent depiction of compositions featuring horned animals as the main theme on the cave walls of the Paleolithic Age is a precursor to a deeply rooted belief system that persisted in subsequent eras such as the Neolithic, Chalcolithic, Bronze Age, and beyond, settling into the stage of history. Indeed, the cult of the bull/cow and deer originated on cave walls and continued its artistic journey for centuries. In Neolithic Age cultures, the bull's head, in particular, became a widely used symbol. The shape of the bull's head resembles the female womb and therefore it is associated with fertility. In the symbolic thought of ancient civilizations, certain animals with a similar appearance to the organ where childbirth takes place were considered sacred.

In Anatolia, in the 13th century BCE, both the deer and the bull were simultaneously objects of worship. Evidence of this worship exists in the form of numerous cult objects found in the royal tombs of Alacahöyük. For instance, it is believed that the animal figurines such as bulls, deer, and lions, found in the center of sun discs in the royal tombs of Alacahöyük, symbolize gods and goddesses in the cosmic realms. In Hittite culture, the bull's horn was portrayed as a divine symbol of the gods and the goddess Ishtar.

The deer figure, a prevalent animal in Anatolia, dates back to the Neolithic Age. The role and significance of the deer deity have persisted over time. The deer images drawn on the walls of Çatalhöyük, along with the cultures and religious traditions of the civilizations inhabiting Anatolian lands, have been perpetuated as a heritage from the 7th millennium BCE. Striking deer artifacts have been discovered among the prominent burial gifts at Alacahöyük and Horoztepe. The mouth of a deer figurine found in Alacahöyük is coated with silver or electrum, and its body is adorned with inlaid circles of the same metal. The circle is a symbol of femininity, infinity, and the cycle of life and death. Therefore, the woman is represented and symbolized on the deer with circular ornaments.

The depiction of these animals associated with gods and goddesses draws attention to their religious and mythological role in the lives of many societies. In some cases, animals have become an integral part of religious iconography. This cultural continuity has sustained the tradition of depicting these animals throughout history. While certain animals symbolize goodness, power, peace, sovereignty, and abundance, others have become symbols of evil, misfortune, war, destruction, and death.

Keywords: Goddess, Leopard, Lion, Bull, Deer, Depiction, Representation.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları Evin ÖZGÜL %60/ Yusuf KILIÇ %40 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are Evin ÖZGÜL %60/ Yusuf KILIÇ %40 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Akdoğan, R. (1990). Boğazköy metinlerinde geçen bazı hayvan isimleri. O. G. Toklu, M. Kutkam, & I. Bingöl (Dü) içinde, *Anadolu Medeniyetler Müzesi 1989 Yılı* (s. 60-67).
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu kültür tarihi*. Tübitak Yayınları.
- Alp, K. Ö. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya kültürel sembolere giriş*. Eflatun Yayınevi.
- Alp, S. (2003). *Hitit güneşi*. Tübitak Yayınları.
- Anonim. (tarih yok). *Anadolu medeniyetleri müzesi kataloğu*.
- Arbückle, B. S. (2020, Haziran 1). *Antik çağ Anadolu'sunda hayvan sembolizmi*. Kasım 29, 2022 tarihinde aktüelarkeoloji: <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/antik-cag-anadolu-sunda-hayvan-sembolizmi> adresinden alındı
- Armutak, A. (2002). Doğu ve batı mitolojilerinde hayvan motifi (I. memeli hayvanlar). *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 28(2), s. 411-427.
- Ateş, M. (2012). *Mitolojiler ve semboller-ana tanrıça ve doğurganlık sembolleri*. Milenyum Yayınları.
- Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik dinler sözlüğü*. Din Bilimleri Yayınları.
- Aydın, G. Ş. (2006). Yerleşik hayat öncesi: Yaratan beden. Ş. Şentürk, & Ş. Aydın (Dü) içinde, *Tunç çağı'nın gizemli kadınları* (s. 11-28). Yarı Kredi Yayınları.
- Belli, O. (2001). *Anadolu tanrıçaları*. Promete Yayıncılık.
- Beydiz, M. G. (2016). *Mitolojiden sanata hayvan imgesi*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Campbell, J. (2020). *Tanrıçalar ve tanrıça'nın dönüşümleri*. İthaki Yayınları.
- Can, Ş. (1994). *Klasik Yunan mitolojisi*. İnkılap Kitabevi.
- Childe, V. G. (2009). *Tarihte neler oldu? Kırmızı Yayınları*.
- Collins, B. J. (2002). Animals in the religions of ancient Anatolia. B. J. Collins (Dü.) içinde, *A history of the animal world in the ancient near east* (s. 309-334). Brill.
- Duru, R. (2016). *Tarım'dan yazı'ya Burdur yöresi ve yakın çevresi'nin altın yılı (mö 8000-mö 2000)*. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi: Taş devrinden eleusis mysteria'larına*. Kabalıcı Yayınevi.
- Emiroğlu, K., & Aydın, S. (2003). *Antropoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Er, Y. (2017). *Klasik arkeoloji sözlüğü*. Phoenix Yayınevi.
- Ertem, H. (1965). *Boğazköy metinlerine göre Hititler devri Anadolu'sunun faunası*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Gezgin, İ. (2021). *Sanatın mitolojisi: Sanat ne anlatır? Mağara duvarlarından antikçağın sonuna*. Redingot Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya inançları sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Himmetoğlu, M. F. (2021). Hitit dininde boynuz sembolünün kökeni. L. G. Gökçek, E. Yıldırım, & O. Pekşen (Dü) içinde, *Anadolu'nun eski çağlarında inanç olgusu ve yönetim anlayışı* (s. 345-362). Değişim Yayınları.
- Işık, F. (1999). *Doğa ana Kubaba-Tanrıçaların Ege'de buluşması*. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Kılıç, Y., & Turgut, M. (2016). Eski Anadolu'da bucrania kültü ve bu kültürün günümüz bozkır'ına yansımaları. *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten günümüze bozkır (6-8 Mayıs 2016)* (s. 773-790). içinde Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kolankaya, B. N. (2014). Paleolitik çağ kadınları/ The women of the paleolithic age. A. Engin, B. Helwing, & B. Uysal (Dü) içinde, *Armizzi- Engin Özgen'e Armağan/ Studies in Honor of Engin Özgen* (s. 191-204). Asitan Kitap.
- Kulaçoğlu, B. (1992). *Tanrılar ve Tanrıçalar*. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Kutlu, S. Ö. (2018). Er Baba'dan içi buğday dolu minyatür bir çömlek ve çatalhöyük kanıtları bağlamında, neolitik dönemde boğa sembolizmi ve ritüel. *Belleken*, 82(293), s. 1-30.
- Luckert, K. W. (2016). *Göbekli Tepe*. Alfa Yayınları.
- Malinowski, B. (1990). *Büyü, bilim ve din*. Kabalıcı Yayınevi.
- Mellaart, J. (1988). *Yakındoğu'nun en eski uygarlıkları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Mülayim, S. (2015). *Dağışimin tanıkları- Türk sanatında ikonografik dönüşümler*. Kaknüs Yayınları.

- Oral, E. (2021). Hititlerde dinsel törenler, bayramlar ve festivaller. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(39), s. 635-644.
- Popko, M. (1995). *Religions of Asia Minor*. Academic Publications Dialog.
- Przeworski, S. (1940). Notes d'archeologie syrienne et hittite iv: Le culte du cerf en anatolie. *Syria*, s. 62-76.
- Roller, L. E. (2013). *Ana tanrıça'nın izinde: Anadolu kybele kültürü*. Alfa Yayınları.
- Savaş, S. Ö. (2002). Hititler'de "fırtına tanrısı" ile "boğa kültürü" üzerine bazı gözlemler ve yorumlar. *Archivum Anatolicum - Anadolu Arşivleri*, 5(1), s. 91-170.
- Schachner, A. (2019). *Hattuşa - efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun izinde*. Homer Kitabevi.
- Seeher, J. (2006). *Hattuşa rehberi - Hitit başkentinde bir gün*. Ege Yayınları.
- Sellier, G. (2018). Le culte du cerf anatolien: symbolisme, évolution et constance, III-II millénaire a.C. . P. Piron, J. Bouchard, & C. Caron içinde, *Actes du colloque "Le sacré dans tous ses états organisé par l'AEPOA* (s. 46-59).
- Taşkın, S. (2019). *Luvya IV: İ. ö. 2. binyılda Anadolu'da Hitit ve Luvilerin dinsel inançları ve tanrılarına bir bakış*. Arkeopera Yayınları.
- Tay project. (tarih yok). Eylül 3, 2023 tarihinde Tay project: [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=629&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=629&html=ages_detail_t.html&layout=web) adresinden alındı
- Tuna, C. (2000). *Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri* (Cilt 1). İletişim Yayınları.
- Ünal, A. (1984). Leopard. E. Ebeling, & B. Meissner (Dü) içinde, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* (Cilt 6, s. 604-605.). Walter de Gruyter.
- Ünal, A. (2016). *Hititlerde ve eski Anadolu toplumlarında din, devlet, halk ve eğlence: Müzik, dans, spor, akrobasi, sirk ve gladyatör oyunları*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Vikipedi. (tarih yok). Ocak 18, 2023 tarihinde Wikipedia: https://tr.wikipedia.org/wiki/Hitit_G%C3%BCne%C5%9F_Kursu_An%C4%B1t%C4%B1 adresinden alındı
- Wikimedia Commons. (2005). Nisan 22, 2020 tarihinde Wikimedia Commons: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Catal_Hüyük_sanctuary.JPG adresinden alındı